

Привілейовані приватні навчальні заклади в системі формування правлячої еліти в сучасних ліберальних демократіях

Проаналізована роль привілейованих приватних навчальних закладів в системі формування правлячої еліти в сучасних ліберальних демократіях. Досліджена еволюція функцій елітних навчальних закладів в період «холодної війни» та глобалізації політичних відносин. Визначено відповідність цих процесів нормативним канонам ліберально-демократичної ідеології.

Ключові слова: приватні школи, «мережа старих друзів», «стара шкільна краватка», студентські клуби, «ліга плюща», правляча еліта, ліберальна демократія.

Українське суспільство вкрай потребує вироблення адекватного уявлення про ресурси, проблеми та перспективи розвитку ліберально-демократичної доктрини, яка останні десятиліття виступала в якості домінуючого фактору трансформації політичної організації провідних країн світу. Суспільна наука має сприяти розробці принципово нового підходу до усвідомлення ролі і місця ліберальної демократії у формуванні майбутнього світового порядку та визначення в ньому місця України.

У рамках комплексного дослідження феномена ліберальної демократії представляється важливим встановити роль привілейованих приватних навчальних закладів в системі підготовки кадрів для поповнення правлячої еліти в провідних країнах світу.

У загальному вигляді проблема полягає в тому, що поширення та успішне функціонування ліберально-демократичних практик пов'язується їх апологетами із підсиленням вертикальної мобільності громадян. Нормативний зміст ліберальної демократії передбачає, що кожен громадянин має можливість зайняти в суспільній ієрархії (системі влади) будь-яке місце, яке відповідає рівню його освіченості, здібностей, діловим якостям та результатам громадсько-політичної діяльності. Цьому має сприяти демократична система виявлення та загальноосвітньої і професійної підготовки талановитої молоді (мережа навчальних закладів), яка створює надійний заслон відродженню елітаристських моделей відтворення правлячих еліт, активізує залучення до прийняття політичних рішень представників широких соціальних верств населення

та легітимізує існуючий політичний устрій в якості демократичного. У той же час, подібні твердження, на наше переконання, не відповідають дійсності на фактологічному рівні і страждають значними ідеологічними спрощеннями – на теоретичному.

Деякі аспекти даної проблеми у своїх наукових працях висвітлювали такі діячі, як Б. Гаврилишин, Дж. Гелбрейт, Ф. Фукуяма, В. Хаттон, І. Валлерстайн, С. Хантингтон, М. Делягін, О. Панарін, О. Зинов'єв та інші, однак вказані дослідники розглядали лише певні аспекти зазначеного питання, уникаючи широкого науково-критичного погляду на загальний стан проблеми в цілому.

Таким чином, завдання статті – окреслити роль привілейованих приватних навчальних закладів в системі формування правлячої еліти в сучасних ліберальних демократіях; визначити відповідність даної моделі нормативним канонам ліберально-демократичної ідеології.

Одним із найбільш важливих джерел відтворення та соціалізації майбутніх правлячих еліт провідних країни світу виступає мережа спеціальних привілейованих навчальних закладів. Як правило, нащадки фінансових і політичних еліт рано ізолюються від іншої маси однолітків і починають своє навчання в системі приватних елітних шкіл, доступ у які закритий для переважної більшості дітей, що не належать до числа обраних.

У США найбільш престижними середніми навчальними закладами прийнято вважати приватні школи Екстер, Ендовер, Чоат, Гротон і Хоткі. Крім них серед представників правлячих еліт користуються популярністю закриті навчальні заклади Швейцарії та Великобританії [1,401].

У свою чергу в Британії ключові позиції в системі відтворення правлячих еліт займають приватні школи Ітона, Харроу, Вінчестера і Регбі. Усього в країні налічується близько 260 приватних привілейованих шкіл, у яких навчаються лише близько 7% від загального числа школярів.

Підходи до виховання й навчання в подібних школах мають істотні відмінності від загальноприйнятих канонів. У них дається фундаментальна і цілісна, «університетська», освіта, виховуються сильні особи із добре розвиненим корпоративним духом і відчуттям самоповаги. Велика увага приділяється творам великих письменників, у яких ставляться «вічні проблеми людини, де бушують пристрасті, психологічні й соціальні конфлікти, трагедії й протиріччя життя». По цих шедеврах учні пишуть твори (дисертації), які оцінюються залежно від глибини думки юнака, поетики його суб'єктивного сприйняття, здатності до діалектичного мислення. При цьому в подібних закладах не звертають уваги на граматичні помилки [2,148].

Крім цього, замість індивідуальних видів спорту, таких як гімнастика або легка атлетика, у подібних школах домінують спортивні ігри, що передбачають змагання команд. Вважається, що саме таке суперництво привчає підлітків об'єднувати зусилля заради загальної мети, підкоряти інтереси особистості інтересам групи; сприяє формуванню командного духу, умінню коритися дисципліні та керувати. У подібних закладах активно формуються неформальні товариські мережі, що позначаються такими сталими словосполученнями, як «мережа старих друзів» або «стара шкільна краватка» [3,323–324].

Надалі випускники цих навчальних закладів мають в 22 рази більше шансів потрапити в такі ж привілейовані приватні університети, як Оксфорд або Кембридж, в яких, у свою чергу, навчаються також

близько 4% всіх студентів країни. Також імовірність потрапляння випускників цих університетів у британський парламент в 10 разів вище, ніж у представників інших вузів. Подібна динаміка дозволяє російському дослідникові В. Овчинникову стверджувати, що приватні школи та університети Великобританії «зайняті виведенням особливої людської породи, людей, здатних управляти країною» [3,329], а іншому російському суспільствознавцеві, Р. Шайхутдінову, – прийти до висновку, що «освіта (Тон, Кембридж і т. п.) є більш ефективною інстанцією влади, ніж держава» [4,243].

Відомий британський соціолог С. Паркінсон провів у середині 50–х років ХХ ст. дослідження біографій видатних політиків і дійшов висновку, що успішна політична кар'єра, як правило, починається ще в дитинстві, при виборі школи. Так, зі 100 найбільш впливових британських політиків, що контролювали правлячий кабінет того часу, 80 навчалися в привілейованих середніх школах на зразок Тона, Херроу або Молвена, 70 закінчили елітні університети (45 – Оксфордський і 25 – Кембриджський), а 13 – військові академії (Сендхерст, Вулвіч або Дартмут). З 45 оксфордців 13 закінчили оксфордський коледж Христової Церкви, причому майже всі вони (10 чоловік) училися в Ітоні. Наведена статистика, на думку соціолога, виявляє чітку схему: «Можна не бути присутнім при формуванні уряду й все–таки точно уявляти собі, як він створювався» [5,63].

В Японії «інкубатором» правлячої еліти вважається Токійський університет. Його випускники – головні кандидати на ключові пости в країні. Вони становлять 80% високопоставлених чиновників, 40% провідних бізнесменів. У діловому світі багато людей, що закінчили університет Кейо, серед політичних діячів – вихованців університету Васеда [6,227].

У свою чергу вершки американського суспільства продовжують навчання в приватних вищих навчальних закладах, що входять до складу так званої «ліги плющу», яка поєднує 12 елітних навчальних закладів: Гарвардський, Йельський, Корнельський, Принстонський, Стенфордський, Чикагський, Північно–західний університети, університети Райса, Еморі, Дьюка та два технічних вузи – Массачусетський технологічний інститут і Каліфорнійський технологічний університет.

При цьому практично в усіх сучасних ліберально–демократичних країнах самі привілейовані університети виявляються все більш закритими для людей з невідповідним соціальним походженням. Так, відзначає Ф. Уебстер, сьогодні у Великобританії тільки 7% шкільної молоді відповідної вікової групи вчаться в приватних школах, у той час як їхні випускники становлять половину студентів Оксфорда й Кембриджа, хоча раніше їхня частка досягала третини від відповідної вікової групи [7,157]. У США відтворюється, за твердженням В. Хаттона, та ж ситуація, що й у Великобританії, коли в провідні університети в основному потрапляють випускники найбільш престижних і дорогих приватних загальноосвітніх шкіл. Наприклад, більшість студентів Гарвардського і Йельського університетів – випускники таких провідних приватних шкіл Америки, як Ендовер і Екзетер. «Гроші завжди знаходять спільну мову: багаті приватні школи та університети об'єднані своєю елітарністю» [8,192], – підкреслює він.

Однак слід зазначити, що елітні вузи ставляться більш демократично до відбору своїх студентів, ніж елітні приватні школи. З цього приводу емко висловився американський соціолог Ф. Ландберг: «Ті, хто любить

підкреслювати, що Джон Кеннеді навчався в Гарвардському університеті, а Едлай Стівенсон – у Принстонському, просто показують свою непоінформованість у цьому питанні, тому що це не має ніякого значення. Важливо те, що обидва вони вчилися в приватній школі в Чоаті і, у якій би університет вони потім не пішли, вони як і раніше продовжували залишатися чоатськими однокашниками. У Гарвардському, Принстонському або Йельському університетах у принципі може вчитися кожен, але не кожний може потрапити в приватну школу в Чоаті» [1,400].

На відміну від привілейованих приватних шкіл, куди учні відбираються в основному на підставі особистих рекомендацій і поручительств, провідні вузи США виставляють загальноосвітні й фінансові фільтри відбору, що створює істотні преференції випускникам привілейованих приватних шкіл. Дослідження, проведені американськими соціологами, засвідчили, що починаючи з 60-х років ХХ ст. отримання вищої та фахової освіти на 2/3 залежить від доходу родини, що сприяло введенню в соціологічну науку поняття «аристократія багатства». Цьому сприяло й істотне збільшення вартості університетського навчання. У середньому витрати на навчання, проживання і харчування студента зросли в порівнянні з 1977 роком у чотири рази й у цей час становлять близько 10 тисяч доларів на рік. За цією цифрою криється істотний розкид між середньою вартістю навчання в приватних (більше 17,5 тисяч доларів) і державних університетах (7 тисяч доларів). При цьому сукупна річна вартість навчання в елітних приватних закладах «ліги плющу» досягає 35 тисяч доларів. Паралельно з цим у США постійно скорочуються асигнування з боку федеральної влади та влади штатів на підтримку талановитих студентів з бідних родин. Аналіз соціальної структури сучасного студентства в США продемонстрував, що в «250 найбільш розбірливих вузах країни частка студентів з верхніх соціальних прошарків останнім часом збільшилася» [9].

Крім того, слід нагадати про прірву, що постійно розширюється, між державними й приватними університетами. Державним університетам, обмеженим у фінансах, все складніше набирати та утримувати гарні викладацькі кадри. Через проблеми з оплатою навчання вузівську програму завершують тільки 67% студентів державних коледжів і університетів (у приватних – 83%). Як відзначає «The New York Times», «скорочення допомоги, що виділяється університетам, і ріст вартості навчання в коледжах, фінансованих владою штатів, утруднили молодим людям доступ до вищої освіти в той момент, коли вона стала головним пропуском як у середній клас, так і в глобальну економіку» [10].

У результаті цих обставин студентський корпус провідних університетів, як правило, зберігає елітарний соціально-економічний статус, але в порівнянні з закритими приватними школами має більш демократичний і строкатий склад за рахунок включення осіб, які раніше не належали до правлячого істеблішменту. У цій ситуації соціальним інститутом, що підсилює внутрішню солідарність і відчуття обраності представників аристократичних династій, виступають закриті студентські клуби. Наприклад, п'ять поколінь родини Бушів незмінно були членами таємного студентського клубу «Череп і кістки» Йельського університету, які приносять клятву протягом всього життя сприяти один одному для досягнення висот обраних професій і щорічно приймають у своє коло лише 15 новачків, як правило, з числа шановних династій [11,303].

З часів «холодної війни» система вищої освіти США була адаптована для інкорпорації в ряди американської (а фактично глобалізованої) еліти представників правлячого істеблішменту інших країн. Як відзначає професор Чикагського університету Р. Хеллі, в 60–х роках ЦРУ та Міністерство торгівлі США уважно вивчали будь-яку заявку зі СРСР на участь у програмі обміну в плані потенційних можливостей кандидата вести військове та комерційне шпигунство. Як правило, відзначає він, радянські учасники обміну після повернення додому «поширювали свої новопридбані погляди серед радянських громадян, а багато хто з них у СРСР вирости до важливих державних посад» [12]. Серед найбільш відомих політичних діячів світу, «соціалізованих» у той час елітними американськими університетами, можна назвати секретаря ЦК КПРС О. Яковлева, президента ПАР Ф. де Клерка та прем'єр-міністра Великобританії Т. Блера, які після повернення додому зробили запаморочливу кар'єру й надалі з повагою ставилися до інтересів і цінностей глобалізованих еліт [13].

В цих умовах соціально привілейовані й амбіційні представники молодого покоління в усьому світі прагнуть вступити до американських університетів. Кількість іноземних студентів у США постійно зростає. В 1954/55 навчальному році загальна кількість іноземних студентів в американських коледжах становила 34 232 (1,4% від загального числа студентів). В 1964/65 р. – 82 045 (1,5%); в 1974/75 р. – 154 580 (1,5%); в 1984/85 р. – 343 113 (2,7%); в 1994/95 р. – 452 653 (3,3%); і у 2001/02 р. ця цифра виросла до 582 996 чоловік (4,3%). Найбільше число студентів прибули з Індії та Китаю, в 2001/2002 році – приблизно по 60 тисяч із кожної країни. На частку Західної Європи і Японії доводилося близько 130 тисяч чоловік, що, на думку Зб. Бжезінського, наочно свідчить: «Америка стала основним центром підготовки майбутніх лідерів для країн Азії, Близького Сходу, Африки та Латинської Америки» [14,236].

Більше того, мережі «старих шкільних краваток» приватних шкіл або закритих клубів престижних вузів активно відтворюються як в окремих національних державах, так і на транснаціональному рівні. «Заходи таких престижних організацій, як Тристороння комісія (збори еліт неурядових організацій Північної Америки, Східної Азії і Європи), – відзначає американський політолог, – все частіше нагадують зустрічі випускників коледжів» [14,178].

Правляча еліта посткомуністичних країн так само інтенсивно займається проблемою інтеграції своїх дітей у складні мережі глобалізованої еліти. Наприклад, нащадки представників російських еліт воліють отримувати освіту в Ітоні, Харроу або Вінчестері. Однак для кращої адаптації російських дітей у закордонних школах у 1993 році у Москві була створена Московська економічна школа (МЕШ) – найбільш елітна середня школа в Росії, в якій навчалися діти М. Ходорковського, М. Абрамовича, П. Авена, О. Дерипаски, Т. Дьяченко (дочки Б. Єльцина) та ін.

Як відзначає британський журналіст М. Франкетті, «відправити туди дитину на навчання – те ж саме, що зробити заяву... Отримати там місце – те ж саме, що стати членом клубу... Головне тут – це зв'язки, й одержати місце в школі без відповідних рекомендацій практично неможливо» [15].

У 2006 році 14 найбільш багатих бізнесменів Росії заснували в Москві елітну школу менеджменту «Сколково», перед якою стоїть завдання за кілька років увійти до числа 20 кращих бізнес-шкіл світу й широко від-

крити двері для іноземних студентів, особливо з країн, що динамічно розвиваються, таких як Китай, Індія та Бразилія, ринки яких у перспективі можуть стати надзвичайно привабливими для російського бізнесу.

Засновники навчального закладу не приховують, що планують готувати в школі правлячу еліту країни, для чого учням «олігархи будуть давати майстер–класи про те, як розбагатіти... будуть читатися лекції по кризовому спілкуванню, соціальній відповідальності й відомим доктринам Макіавеллі про лідерство» [16].

Таким чином, можна зробити наступні висновки і припущення:

– У провідних ліберально–демократичних країнах ще з часів монархічної Європи діє мережа приватних середніх та вищих навчальних закладів. Функції цієї освітянської мережі практично не змінилися, це – відтворення та соціалізація майбутніх правлячих еліт.

– Умовою потраплення молоді до цих навчальних закладів, як правило, виступає високий соціальний та майновий статус представників родини. Учні відбираються в основному на підставі особистих рекомендацій і поручительств представників авторитетних династій та кланів.

– Підходи до виховання й навчання в подібних школах мають істотні відмінності від загальноприйнятих канонів. У них дається фундаментальна, цілісна, класична освіта, культивуються командні види спорту, виховуються сильні особи із добре розвиненим корпоративним духом і відчуттям самоповаги.

– У подібних закладах активно формуються неформальні товариські мережі: «мережа старих друзів», «стара шкільна краватка» або закриті студентські клуби, які надалі активно відтворюються в різних державних, наддержавних та корпоративних інституціях.

– З часів «холодної війни» система вищої освіти США була адаптована для інкорпорації в ряди американської (а фактично глобалізованої) еліти представників правлячого істеблішменту інших країн.

– У цих умовах соціально привілейовані й амбітні представники молодого покоління в усьому світі прагнуть вступити до американських університетів. Кількість іноземних студентів у США постійно зростає.

– Правляча еліта посткомуністичних країн інтенсивно займається проблемою інтеграції своїх нащадків у мережі глобалізованої еліти. Для цього її представники відправляють дітей до приватних західних навчальних закладів або створюють власні елітарні освітянські установи.

– Подібна практика сприяє консервації соціальних статусів правлячих еліт, перетворює політичну діяльність у спадкову справу окремих династій і кланів, сприяє відчуженню від влади представників інших соціальних груп і вступає в конфлікт з нормативним змістом ліберально–демократичної ідеології.

Література

1. *Ландберг Ф.* Богачи и сверхбогачи / Пер. с англ. Вступ. ст. и ред. проф. В. С. Зорина. – М.: «Прогресс», 1971. – 684 с.

2. *Кара–Мурза С. Г.* Советская цивилизация. Книга вторая. От Великой Победы до наших дней. – М.: Изд–во ЭКСМО–Пресс, 2002. – 768 с.

3. *Овчинников В. В.* Город у моста. Репортажи из Англии // Овчинников В. В. Горячий пепел. – М.: Правда, 1986. – С.300–407.

4. *Шайхутдинов Рифат.* Современный политик: охота на власть. – М.: Издательство «Европа», 2006. – 616 с.

5. Паркинсон С. Н. Свояки и чужаки // Паркинсон С. Н. Законы Паркинсона: Сборник / Пер. с англ. Сост. и авт. предисл. В. С. Муравьев. – М.: Прогресс, 1989. – С.59–161.

6. Овчинников В. В. Восхождение на Фудзи. Репортажи из Японии // Овчинников В. В. Горячий пепел. – М.: Правда, 1986. – С.160–299.

7. Уэбстер Фрэнк. Теории информационного общества / Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной; Под. ред. Е. Л. Вартановой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

8. Хаттон У. Мир, в котором мы живем / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2004. – 556 с.

9. Scott Janny, Leonhardt David. Class in America: Shadowy Lines That Still Divide // The New York Times. – 2005. – 15 May.

10. Editorial. Killing Off the American Future // The New York Times. – 2006. – 16 September.

11. Поляковский О. 41-й Президент США // О них говорят: (20 политических портретов) / А. Красиков, С. Воловец, Б. Шестаков и др. – М.: Политиздат, 1989. – С.297–320.

12. Hellie Richard. Soviet exchange visits in cold war era were a boon for US // The Financial Times. – 2005. – 29 November.

13. Editorial. Seeing USA alters history // USA Today. – 2005. – 19 October.

14. Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.

15. Franchetti Mark. The future ruling class of Russia // The Sunday Times. – 2008. – 5 May.

16. Tony Halpin. Oligarchs set up college for budding millionaires // The Times. – 2006. – 21 September.

Белошицкий С.В. Привилегированные частные учебные заведения в системе формирования правящей элиты в современных либеральных демократиях

Проанализирована роль привилегированных частных учебных заведений в системе формирования правящей элиты в современных либеральных демократиях. Исследована эволюция функций элитных учебных заведений в период «холодной войны» и глобализации политических отношений. Определено соответствие этих процессов нормативным канонам либерально-демократической идеологии.

Ключевые слова: частные школы, «сеть старых друзей», «старый школьный галстук», студенческие клубы, «лига плюща», правящая элита, либеральная демократия.

Biloshitskiy, S.V. Privileged Private Educational Institutions in the Ruling Elite Formation System in Modern Liberal Democracies

The article presents the analysis of the role of privileged private educational institutions in the ruling elite formation system in modern liberal democracies. Evolution of functions of elite educational institutions in the “cold war” and political relations globalization period is investigated. Accordance of these processes to the normative canons of liberal-democratic ideology is defined.

Key words: private schools, old boy network, old school tie, students' clubs, Ivy League, ruling elite, liberal democracy.